

૬.૬ ધર્મ પામવાની સાચી ભૂમિકા, એટલે માર્ગાનુસારીપણાના પાંત્રીશ ગુણો.

૧. ધનાર્જન

સદ્ગૃહસ્થ શુ ઘેર ઘેર ભીખ માંગતો ફરે? સદ્ગૃહસ્થને ભીખ માંગવી ન શોભે. તેને પોતાની આજીવિકાની ચિંતા કરવી જોઈએ. અર્થાત્ ઉદ્યમ કરવો જોઈએ.

પરંતુ ધન પ્રાપ્તિનો ઉદ્યમ એવો ન જોઈએ કે, જેમાં આત્મ કલ્યાણની દૃષ્ટિ ખિડાઈ જાય. કારણકે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા આત્માનું લક્ષ્ય તો સર્વ ત્યાગનું જ હોવું જોઈએ. જેમ દરદી મનુષ્ય આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવા દવા પીવે છે. પણ દવાનો ત્યાગનું લક્ષ્ય ચૂકતો નથી. તેમ ગૃહસ્થ ધન મેળવે ખરા પણ ધનના ત્યાગનું લક્ષ્ય ચૂકે.

સર્વથા ધન ત્યાગનું લક્ષ્ય તો જ જીવંત રહે, કે મનુષ્ય ધનપ્રાપ્તિ કરતી વખતે અન્યાયનો ત્યાગ કરે. અનીતિ - અન્યાયના માર્ગે મળતા ધનનો તો સદંતર ત્યાગ કરે, અને જ્યાં એને અનીતિ - અન્યાયના માર્ગે મળતા ધનનો ત્યાગ કર્યો ત્યાં તે સર્વ ત્યાગનું પહેલું સોપાન ચઢ્યો.

અન્યાયના માર્ગે ધન મેળવવાના જ્યાં કોડ જાગે કે તુરંત નીચેની ચાર ભાવનાઓ ભાવો,
અન્યાયથી ધન મળે ખરું પણ એનાથી પાપ કર્મ બંધાય છે, પરિણામે અન્યાયના માર્ગે પણ ધન નહિ મળે.

ન્યાય માર્ગે જ ધન મેળવીશ એવા નિશ્ચયવાળા જીવનના લાભાંતરાય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે અને તેથી અલ્પ મહેનતે ઘણી સંપત્તિ મળે છે.

તમે જો ન્યાયમાર્ગને વળગી રહેશો તો અનેકને ન્યાયમાર્ગની પ્રેરણા આપનારા બનશો. તેથી સમાજમાં, ગામમાં... ન્યાયી મનુષ્યો વધશે.

ધનનો સર્વત્યાગ કરવા માટે સૌ પ્રથમ અનીતિમાર્ગ મળતા ધનનો ત્યાગ તો કરવો જ પડે.

સદ્ગૃહસ્થ બનવા ધનાર્જનમાં ન્યાય - નીતિ ન છોડો.

૨. વિવાહ

મનુષ્યજીવનની મહત્તા સર્વત્યાગમય સાધુતાથી જ છે. આ મહત્તાને સમજનાર માતા-પિતા પોતાના સંતાતોને બાલ્યકાળથી જ સાધુતાનો આદર્શ આપે અને એનું ઘડતર પણ એ કરે બાળકોને એવા વાતાવરણકાં રાખે કે એમના ચિત્તમાં સદૈવ સાધુતાનું આકર્ષણ જામેલું રહે.

પછી યોગ્ય વયમાં આવતાં, જો એ સંતાનો સાધુતા સ્વીકારવા શક્તિમાન ન બને તો પછી એ સંતાતોનો એવા કુળ સાથે વિવાહ - સંબંધ યોજવો જોઈએ કે જેથી કુળની અને શીલની સમાનતા જળવાય.

મિત્ર કુળ અને મિત્ર આચાર-વિચારવાળા જીવો સાથે વિવાહ કરવાથી અનેક પ્રકારની વિષમતાઓ જન્મે છે અને તે જીવનપર્યંત કાંટાની જેમ ખૂંચ્યા કરે છે. લગ્ન લેવળ વિષય-વાસનાને પોષવાના ધોરણે ન થવું જોઈએ. તેમજ વર કન્યાની પસંદગી કેવળ બાહ્ય રૂપ-રંગ પર ન થવી જોઈએ. પસંદગીનું ધોરણ કુળની ખાનદાની, આંતરિક અને વ્યાવહારિક ગુણો, સ્વભાવ... વગેરે હોવું જોઈએ, તો જ તેમનું ગૃહસ્થજીવન સુખ-શાંતિભર્યું અને ધાર્મિક બનવાનું. તો જ તેમનાં સંતાનો સુશીલ અને સંસ્કારી પાકવાનાં.

ઘોડાની સારી ઓલાદ પકવવા માટે ઘોડાની જાણોમાં પણ ઊંચ - નીચના ભેદ પાડવા પડે છે. તેમ સારી માનવજાત માટે પણ અમુક ભેદનું ધોરણ સ્વીકારવું જ જોઈએ.

લગ્નગંથિથી સ્ત્રી-પુરૂષને જોડવાનો બીજો આશય એ છે કે, તેથી મનુષ્યનું મન દુરાચાર, ભ્રષ્ટાચારના માર્ગે જાય. તેની વૃત્તિઓ સંબંધિત વ્યક્તિમાં જ સંતોષાય અને એની ધર્મસાધના કોઈ વિક્ષેપ વિના ચાલી શકે. એમ કરતા એક સમય એવો આવે કે બંને સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા સમર્થ બને, અને સર્વત્યાગમય સાધુતાને અંગીકાર કરી આત્મ કલ્યાણ સાધી શકે.

દૃષ્ટિને ભોગ તરફ ન રાખતાં ત્યાગ તરફ રાખીને વિવાહનો માર્ગ અખત્યાર કરવા તે આર્ય સંસ્કૃતિ છે.

૩. પ્રશંસા

પ્રશંસા કોની કરવી? સ્વાભાવિક રીતે મનુષ્યને જે આચાર કે જે વિચાર ગમતો હોય છે, તે આચાર-વિચારની અને તે આચાર-વિચારવાળા જીવની પ્રશંસા કરતો હોય છે.

પરંતુ સાથે સાથે એ પણ નિયમ છે કે મનુષ્યને સારા કે નરસા - જેવા બનવું હોય તેવા આચાર-વિચારવાળા મનુષ્યની પ્રશંસા કરવાથી તે સારો કે નરસો બની શકે છે ! એટલે સૌ પ્રથમ, આપણે કેવા બનવું છે, તેનો આપણે નિર્ણય કરવો જોઈએ.

તમારે સજ્જન બનવું છે ને? તમારે શિષ્ટપુરુષ બનવું છે તો તમારે સજ્જન પુરુષોની પ્રશંસા કરવી જોઈએ. એ પ્રશંસા માત્ર ખુશામત રૂપે ન હોવી જોઈએ, પરંતુ હાર્દિક હોવી જોઈએ.

સજ્જન પુરુષોની હાર્દિક પ્રશંસા કરવા માટે તમારામાં ગુણદૃષ્ટિ જોઈશે! જે ગુણદૃષ્ટિ નહિ હોય તો વિશ્વમાં તમને કોઈ સજ્જન જ નહિ દેખાય. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં તમને કોઈ ને કોઈ દોષ જ દેખાવાના! પછી તમે તે દોષોને જ તમારી જબાને ગાતા ફરવાના... પરિણામે એ દોષોથી તમે જ રંગાઈ જવાના...

ગુણદૃષ્ટિવાળા આત્માને તો પ્રત્યેક જીવમાં કોઈને કોઈ ગુણ દેખાવાનો... પછી સંઘમાં કે નગરમાં જે સજ્જન પુરુષો તરીકે માન્ય હોય, તેમનામાં તો તે ગુણ જોવાનો જ અને એની પ્રશંસા પણ કરવાનો.

સદાચાર અને પરોપકાર એ સજ્જનોનાં મુખ્ય લક્ષણ છે. જ્યાં તમને આ જોવા મળે, ત્યાં તમે પ્રશંસા કરજો. સજ્જનોના મુખે પણ અવસરે તેમની પ્રશંસા કરવાની અને તેમની પૂંઠે પણ તેમની પ્રશંસા કરવાની પરિણામ એ આવશે કે તમારામાં પણ એ ગુણો આવવાના અને તમે ગુસમૃદ્ધ બનવાના.

તમારે તમારી પ્રશંસા સાંભળવાની ઉતાવળ નહિ કરવાની, તમારું કર્તવ્ય બીજા ગુણીજનોની પ્રશંસા કરવાનું છે.

૪. શત્રુત્યાગ

જીવનો એ સ્વભાવ છે કે જે એને શત્રુ લાગે છે તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. ન જાય તો બળાત્કારે તેને દૂર કરવા ઉદ્યમ કરે છે. વાત એ છે કે 'શત્રુ' સમજાવો જોઈએ.

બાહ્ય અહિત કરનારને તો જીવ તુરત ઓળખીલે છે: 'આ મારું બગાડનાર છે માટે મારો શત્રુ.' પરંતુ આંતરિક અહિત કરનારનો તો તે ડગલે ને પગલે સહારો લે છે! અને તેને મિત્ર તરીકે સમજે છે.

આવા મિત્રના ટોંગ કરીને રહેલા જીવના કટ્ટર દુશ્મનો છે : ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. બહારના દુશ્મનોને હટાવવા માટે જીવ આ આંતર દુશ્મનોનો સહારો લેવા ટેવાયેલો છે, એની આ ટેવ ભૂલાવી દેવી જોઈએ. એ માટે સૌથી પ્રથમ એ ક્રોધ - માન - માયા - લોભને શત્રુ તરીકે બરાબર સમજી લેવા જોઈએ.

ક્રોધ વગેરે જીવના કટ્ટર દુશ્મનો છે. કારણકે:

એમનો સહારો લેવાથી ચિત્ત વિહ્વળ... અસ્વસ્થ બને છે.

જીવો સાથે વૈર... દ્વેષ થાય છે.

પરમાત્મા સાથે સંબંધ તૂટી જાય છે.

માનસિક દુઃખોનો ભાર વધી જાય છે.

એટલે એ ક્રોધ વગેરેને આત્મભૂતિ પરથી હાંકી કાઢવા માટે ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા અને નિર્લોભતાનો સહારો લેવો જોઈએ. બાહ્ય દુશ્મનોને દૂર કરવા... બહારના પ્રસંગોને હલ કરવા હવે ક્ષમાનો સહારો લેવાનો, નમ્રતાનો સાથ લેવાનો, સરળતાનો સહકાર લેવાનો અને નિર્લોભતાની મિત્રતા રાખવાની... બસ આનુંજ નામ શત્રુ ત્યાગ.

કર્મના... માયાના... અવિધાનાં બંધનોમાંથી સંપૂર્ણ મુક્ત બનવા માટે ચિત્તની સ્વસ્થતા, જીવમૈત્રી, પરમાત્મભક્તિ અને માનસિક પ્રસન્નતા અતિ આવશ્યક છે. એ માટે ક્રોધ વગેરેને દૂર કરે જ છૂટકો અને ક્ષમા વગેરેને સિદ્ધ કરે જ છૂટકો!

૫. ઈન્દ્રિયવિજય

ઈન્દ્રિયોને તમે કેટલું બંધું આપ્યું? છતાં એ ઈન્દ્રિયોને તૃપ્તિ થઈ છે? કારણ કે ઈન્દ્રિયોનો એ સ્વભાવ છે કે જેમ જેમ તમે એને સંતોષવા પ્રયત્ન કરો તેમ તેમ તેની ઈચ્છાઓ ... માગણીઓ વધતી જ જાય! પરિણામ એ આવશે કે ઈન્દ્રિયો માંગશે ઘણું, તમે તે પૂરું નહિ કરી શકો ! એ પૂરું કરવા તમે ધર્મને ભૂલી, પરમાત્માને ભૂલી, સદ્ગુરુને ભૂલી, એવાં પાપોમાં પડી જવાના કે તેમાં તમારી પારાવાર ખાનાખરાખી થઈ જવાની.

ઈન્દ્રિયોને સંયમમાં રાખવાની જરૂર છે. તે માટે એક સુંદર ઉપાય છે. ઈન્દ્રિયોને જ મનનો સહારો મળે છે તે તોડી નાંખો. ઈન્દ્રિયોના પડખેથી જ્યાં મન હટી ગયું કે ઈન્દ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત થયો સમજો.

ઈન્દ્રિયોના પડખેથી મન ખસેડી લેવા માટે મનને તત્ત્વચિંતનમાં, પરમાત્મા-ધ્યાનમાં... પરોવી દેવું જોઈએ અને બીજી બાજુ એક-એક ઈન્દ્રિયનો વિજય કરવા માટે નીચેના ઉપાયો કરવા જોઈએ.

૧. શ્રવણેન્દ્રિયનો વિજય :

- p સિનેમાનાં ગાયનો સાંભળવા બંધ કરો.
- p ગામગાપાટાં કે નિંદાક્રુથલી સાંભળવી બંધ કરો.
- p સદ્ગુરુની વાણીનું શ્રવણ કરો.
- p પરમાત્માની ભક્તિના પ્રસંગોમાં હાજર રહો.

૨. ચક્ષુરેન્દ્રિયનો વિજય :

- p ચાલતાં દષ્ટિ નીચી રાખો.
- p સિનેમાં- નાટક-સરકસ-ભવાઈ જોવાનું બંધ કરો.
- p પરસ્ત્રીનું રૂપ રાગથી જોવાઈ જાય તો પરમાત્માની સમક્ષ પચીસ ખમાસમણા દો.
- p લંપટ મિત્રોની સોબત છોડી દો.
- p શિલવાન, સદાચારી અને સાત્ત્વિક પુરુષોનો પરિચય કરો.

૩. ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિજય :

- p બગીચાઓમાં ફરવાનું બંધ કરો.
- p અતરનો, સુગંધી તેલનો, પાવડરનો... ઉપયોગ બંધ કરો.

૪. વિહ્નેન્દ્રિયનો વિજય :

- p બહુ મસાલેદાર ખાવાનો ત્યાગ કરો.
- p જીભને બહુ વહાલી વસ્તુનો ત્યાગ કરો.
- p બહુ બોલવાનું બંધ કરો.
- p રાત્રે ખાવાનું બંધ કરો.
- p દિવસે પણ અમુક ટંક જ ખાવાનો નિર્ણય કરો.
- p અમુક વસ્તુઓ જ ખાવી, તેની પ્રતિક્ષા કરો.
- p ત્યાગી-તપસ્વી પુરુષોના જીવનચરિત્ર વાંચો.
- p મૌન રહેવાનો અભ્યાસ પાડો.

૫. સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિજય :

- p ગાદલા પર સુવાનું બંધ કરો.
- p જેમ બને તેમ વધુ દિવસ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરો.
- p બહુ સુંવાળાં વસ્ત્ર પહેરવાનું બંધ કરો.
- p સાદાં વસ્ત્ર પહેરવા માટે મનને દૃઢ બનાવો.
- p પોતાના શરીરના અવયવોને પણ પ્રયોજન વિના અડો નહિ.

આ રીતે ઈન્દ્રિયો પર વિજય મેળવવાથી તમે અદ્ભૂત ચિત્ત-પ્રસન્નતા સિદ્ધ કરી શકશો, પરમાત્માના ધ્યાનમાં વધુ સ્થિર બની શકશો, અવનવી આત્મશક્તિઓના આધિભાવ કરી શકશો.

૬. અનિષ્ટસ્થાનનો ત્યાગ

શરીરના આરોગ્યનું રક્ષણ કરવા માટે શું તમે ખરાબ હવામાનવાળા સ્થળોનો ત્યાગ કરી અનુકૂળ હવામાનવાળા સ્થાને નથી રહેતા? શરીરનું આરોગ્ય મેળવવા માટે શું તમે ખરાબ પાણીવાળા ગામને ત્યજી નથી દેતા?

તો મનના આરોગ્ય માટે પણ વિચારવું જોઈએ. શરીર કરતાં મન ઘણું કીંમતી છે. મનની માવજત કરવી ઘણી આવશ્યક છે. તે માટે મનનું આરોગ્ય બગાડનારાં સ્થાનોનો જીવે ત્યાગ કરવો જ જોઈએ, વિચારોની પવિત્રતા એ મનનું આરોગ્ય છે. જે સ્થાનમાં રહેવાથી... સ્થાને જવાથી મન મલીન બને... હિંસા, જૂઠ, ચોરી, દુરાચર, ક્રોધ, અભિમાન... વગેરે મનમાં પેસીને પવિત્રતાનો નાશ કરી નાંખતા હોય તેવા સ્થાનોનો સત્વરે ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ.

બાહ્ય દૃશ્યોને મન ઝડપથી ઝડપી લે છે. આંખો એ 'કેમેરા'નો 'લેન્સ' છે અને મન એ 'ફોટોગ્રાફીની પ્લેટ' છે. બાહ્ય દૃશ્યો આંખોના 'લેન્સ' દ્વારા મનની પ્લેટ પર ઝડપાય છે... અને સુરક્ષિત રહે છે. પછી અવસરે અવસરે તે દૃશ્યો દેખાતાં રહે છે.... જીવ ત્યારે મૂંઝાય છે - 'મને કેમ આવા ખરાબ વિચારો આવે છે?'

ખરાબ વિચારોને રોકવા માટે ખરાબ દૃશ્યો જ જોવાનાં બંધ કરવા જોઈએ. એ માટે ખરાબ સ્થાનોમાં જવાનું જ નહિ પછી ખરાબ વિચારો સ્વાભાવિક રીતે જ બંધ થઈ જશે અને ચિત્ત તત્ત્વચિંતનમાં અને પરમાત્માના ધ્યાનમાં સ્થિર બની શકશે. એ રીતે બહુમુખ આત્મા અંતર્મુખ બનશે અને આધ્યાત્મિક માર્ગ આગળ વધી શકશે.

અલબત્ત, અશુભ સ્થાનોના ક્ષણજીવી પ્રત્યક્ષ લાભોને તમારે જતા કરવા પડશે. અદૃશ્ય ચિરંજીવી લાભો મેળવવા તમારે ધૈર્ય ધારણ કરવું પડશે.

૭. ગૃહ

તમારું ઘર ક્યાં છે અને કેવું છે? એના પર તમારા કુટુંબના સંસ્કારોનો આધાર છે. તમે જો કેવળ શરીરની સુખાકારિતાને લક્ષમાં રાખીને ઘરની પસંદગી કરશો તો કુટુંબમાં સંસ્કારોનું ઘડતર નહિ કરી શકો.

ઘર એવી શેરીમાં... મહોલ્લામાં... પસંદ કરવું જોઈએ કે તમારી આસપાસ તમે જે ધર્મ પાળતા હો તે ધર્મવાળા જીવો વસતાં હોય; અથવા તો સદાચારી અને સંસ્કારી કુટુંબો વસતાં હોય. પરમાત્માનું મંદિર, સદ્ગુરુનો ઉપાશ્રય નિકટમાં હોય.

જો આ લક્ષ રાખ્યા વિના ઘરની પસંદગી કરશો તો તમારું કુટુંબ તમને શાંતિ આપનારું અને તમારા આત્માનું કલ્યાણ કરનારું નહીં બની શકે. એટલું જ નહિં પરંતુ અનેક દુર્ગુણો અને દુષ્ટ આચારો તમારા ઘરમાં પ્રવેશ પામશે અને આંતરીક જીવન ખોરવાઈ જશે.

વળી, એ ઘર પણ એવું જોઈએ કે સ્ત્રી-પુરૂષોને મર્યાદા જાળવી શકાય. જ્યાં સ્ત્રી - પુરૂષ શયન કરતાં હોય ત્યાં બાળકોને ન સુવાડાય. એટલે સુવાના ખંડો અલગ-અલગ હોવાં જોઈએ. ઘરના બારી-બારણાં બહુ ન હોવાં જોઈએ. રાજમાર્ગ પર બારી-બારણાંવાળું ઘર ક્યારેક અનર્થનું ભોગ બની જાય. હવા અને પ્રકાશ (Air and Light)નો જ કેવળ સિદ્ધાંત આંખ સામે ન રહેવલ જોઈએ. કેવળ શરીરને જ મુખ્ય માનનારા વિજ્ઞાનવાદીઓનો એ સિદ્ધાંત છે. શરીર કરતાં આત્માને જુદો માનનાર અને શરીર કરતાં આત્માનું ઊંચું મુલ્યાંકન કરનાર અધ્યાત્મવાદની દૃષ્ટિએ ઘરની પસંદગી, આત્માની પવિત્રતાનું રક્ષણ થાય એ રીતે થવી જોઈએ.

મોટા શહેરમાં ઘરની પસંદગી કરનારાઓએ ઘણા સાવચેત રહેવાની જરૂર છે. આચાર વિચારની પવિત્રતાનું રક્ષણ કરવા ઘરની પસંદગી કરતાં ઘણું વિચારવાનું રહે છે.

૮. પાપભય

તમને દુઃખનો ભય છે? દુઃખ ન આવે તેવું તમે ઈચ્છો છો? દુઃખને દૂર કરવા માટેના તમારા પ્રયત્નોમાં તમે નિષ્ફળ ગયા છો?

તો દુઃખોને નામશેષ કરી નાખવા માટે જ્ઞાની ભગવંતો આપણને સચોટ ઉપાય બતાવે છે! દુઃખોનું મૂળ પાપ છે. મૂળને જ ઉખેડીને ફેંકી દો! દુઃખનું વૃક્ષ ઊગી શકશે નહિ. જેમ જેમ જીવ પાપ કરવાનાં ઓછાં કરશે, તેમ તેમ દુઃખ ઓછાં થશે. ‘પાપથી દુઃખ મળે...’ આ ભય સતત જીવની સામે રહે તો જ તે પાપ કરતો અટકવાનો.

જીવ ત્રણ રીતે પાપ કરે છે: મનથી, વાણીથી અને કાયાથી. તે ત્રણે રીતનાં પાપો કરતાં ભય લાગી જવો જોઈએ. અગ્નિની જ્જાળાનો, કાળા નાગનો, ઊંડા કૂવાનો જેટલો ભય લાગે તેના કરતાંય અધિક ભય પાપ સામે આવતાં લાગી જવો જોઈએ.

હિંસા, જૂઠ, ચોરી, દુરાચાર, પરિગ્રહ, રાત્રીભોજન, માંસભક્ષણ, મદિરાપાન, જુગાર, વેશ્યાભોગ... વગેરે પાપો છે. એનો વિચાર પણ ચિત્તમાં કરવાનો નહિં. કદાચ તે વિચાર આવી જાય તો તુરત ચિત્તમાં પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાનું કે જેથી પાપવિચાર ભાગી જાય.

ક્યારેક પાપથી તત્કાલ જીવને સુખ મળતું લાગે છે. પરંતુ એ સુખ હકીકતમાં સુખ નથી, પરંતુ મહાન દુઃખને નાૉતરનાર દુશ્મન છે. પાપ દ્વારા મળતા સુખનો ત્યાગ કરતાં શીખો. પાપથી મળતાં સુખની ઈચ્છા પણ ન કરો. ધર્મથી મળતાં સુખની જ ઈચ્છા કરો. એ સુખ જ કાયમી ટકનારું છે. પાપથી મળતું સુખ જીવને ખરબાદ ખરનારું અને ક્ષણિક છે.

‘દુઃખઃ ક્ષણિકમ્’ પાપથી દુઃખ મળે છે. આ શ્રદ્ધાને દંટ રીતે હૃદયમાં સ્થાયો.

૯. દેશાચાર પાલન

જ્યાં તમે રહ્યા છો અને જેમની સાથે તમે રહ્યા છો: તે બધાનો વિચાર પણ તમારે કરવો જોઈએ. એટલે કે તમે જે દેશમાં વસ્યા હો અને જે લોકોની વચ્ચે રહ્યા હો, તેમના શિષ્ટ-પવિત્ર આચારોનો તમારે અપલાપ ન કરવો જોઈએ, દેશના નીતિ-નિયમોનું તમારે ખરાખર પાલન કરવું જોઈએ.

જો તમે દેશના નીતિ-નિયમોને અનુસરસો તો ધર્મસાધનામાં પણ તમારું ચિત્ત સ્વસ્થ રહેશે. જે આત્મા દેશના નીતિ-નિયમોને અનુસરતો નથી, તેના ચિત્તમાં દેશ તરફના ભયો રહે છે અને તેથી સદૈવ તે ચિંતાતુર બન્યો રહે છે. પછી ધર્મસાધનામાં ખેડો હશે તોય એનું ચિત્ત એમાં ઠરશે નહિ.

વળી દેશનેતાઓના જાણવામાં આવે કે અમુક વ્યક્તિ એક બાજુ ધર્મ કરે છે અને બીજી બાજુ દેશના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે છે... તો એ દેશનેતા એક વ્યક્તિના પાપે ધર્મ પર પ્રહારો કરવાના. બધા ધર્મીઓને એના જેવા માનવાના. ધર્મ પર... ધર્મના સ્થાનોમાં હસ્તક્ષેપ કરવાના. જ્યારે એના બદલે એ દેશનેતાઓને એ પ્રતીતિ કરવામાં આવે કે આ ધાર્મિક જીવન જીવનાર આત્માઓનો રાજ્ય સાથેનો વ્યવહાર શુદ્ધ છે, દેશના નિયમોનું યોગ્ય પાલન કરે છે... તો એ દેશનેતાઓના હૈયામાં ધર્મ પ્રત્યે બહુમાન જાગવાનું. ધર્મક્ષેત્રમાં એ હસ્તક્ષેપ નહિ કરે, બલ્કે ધાર્મિક આત્માઓની લાગણી દુભાય નહિ, એ રીતે કામ કરશે.

આજે જો દેશ-રાજ્ય તરફથી ધર્મક્ષેત્રમાં હસ્તક્ષેપ થયા છે, તો એની પાછળ કેવળ દેશનેતાઓના દોષ ન જોવા જોઈએ, પરંતુ ધાર્મિક જીવન જીવનારાઓની અશુદ્ધ જીવનવ્યવહારની પદ્ધતિ પણ દોષપાત્ર છે. જો રાજ્યના નીતિ-નિયમોને અનુસરે તો દેશનેતાઓને પણ વિચારવું પડે.

ધર્મને અબાધક એવા દેશાચારોનું પાલન કરવું એ આદર્શ દરેક ગૃહસ્થ માટે જરૂરી છે.

૧૦. લોકપ્રિયતા

બીજા જીવોને આપણે પ્રિય માનીએ તો બીજા જીવો આપણને પ્રિય માને અથવા તો જ્યાં બીજા જીવોની સાથે આપણે મૈત્રી કેળવવા માંડી કે સહજ રીતે જ બીજા જીવો આપણ પ્રત્યે મૈત્રીવાળા બનવાના. એટલે લોકપ્રિયતા સંપાદન કરવા માટે સૌપ્રથમ આપણે બીજા આત્માઓ પ્રત્યે મૈત્રીભાવ કેળવવો પડે.

એ માટે મુખ્ય લક્ષ્ય એ રાખવાનું કે આપણે કોઈપણ આત્માનું ભૌતિક કે આત્મિક અહિત કરનારા તો ન જ બનીએ. કદાચ હિત કરનારા નહિ બનીએ તો ચાલશે પણ અહિત કરનારા તો ન જ બનવું જોઈએ. કોઈપણ જીવ આપણા તરફથી પીડા... કલેશ... દુઃખ સંતાપ ન પામે એટલી ચીવટ અવશ્ય રહેવી જોઈએ.

તમને કદાચ પ્રશ્ન ઊઠશે કે ‘અમારે ધર્મ કરવો છે, એમાં વળી લોકપ્રિયતાની શી જરૂર?’ પરંતુ તમારા આ પ્રશ્નની સામે અમારો પ્રશ્ન છે કે, ‘લોકોને અપ્રિય બનીને તમે ધર્મસાધનામાં ઠરી શકવાના?’ કોઈની સાથે કબિયો કરીને તુરત તમે મંદિરમાં ભગવાનનું પૂજન કરવા જાઓ; પૂજનમાં તમારું ચિત્ત નહિ ચોંટે! એનો અર્થ છે કે તમારે ધર્મ કરવા માટે પણ લોકોની પ્રિયતા સંપાદન કરવી પડશે.

લોકપ્રિયતા મેળવવા માટે તમારે તમારા જીવનમાં પાંચ ગુણોને ઉચ્ચ કક્ષાના બનાવવા પડશે. ૧. પરોપકાર, ૨. સદાચાર, ૩. સહનશીલતા, ૪. પ્રેમાળતા અને. ૫. ઉદારતા. અલબત્ત, લોકપ્રિય બન્યા પછી તમારે તમારા ધ્યયેમાંથી ખસી ન જવાય તેની ખૂબ સાવધાની રાખવી પડશે. તમારું ધ્યેય છે ઉત્તરોત્તર આત્મવિકાસ કરવાનું. તમારું ધ્યેય છે તમારી પાસે આવનાર આત્માઓને આત્મવિકાસનું માર્ગદર્શન... સહાય કરવાનું.

ધર્મ ન કરનારાઓ પણ તમને એક ‘ઉત્તમ પુરુષ’ તરીકે યાદે ત્યારે તમે લોકપ્રિય બન્યા છો, એમ સમજવું જોઈએ.

૧૧. ખર્ચની રીત

મનુષ્ય પોતે જેવો હોય તેના કરતાં વધુ સારા દેખાવાનો પ્રયત્ન કરવા જાય છે, ત્યાં અશાંતિ શરૂ થઈ જાય છે. કમાણી થોડી હોય અને શ્રીમંત દેખાવું હોય એટલે ખર્ચ વધુ કરે... આડંબર વધુ કરે, પરિણામ શું આવે? દેવું કરવું પડે. દિન પ્રતિદિન દેવું વધતું જાય... બીજી બાજુ વધુ કમાવા માટે રાત-દિ’ મહેનત કરે... માનસિક ચિંતાઓ અને જીવન જીવવની હામ ખોઈ બેસે.

આજનો મોટા ભાગનો સમાજ આ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે. કમાણી મુજબ ખર્ચ કરવાનો સિદ્ધાંત ભૂલીને ખર્ચ મુજબ કમાણી કરવા પાછળ આજનો મનુષ્ય મચી પડ્યો છે... પછી એ કમાણી નીતિ કે અનીતિ... જે માર્ગે થતી હોય એ દોડી જાય છે... સ્થિતિ એ સર્જાણી કે સમાજમાં અનીતિનું ધોરણ વધી ગયું.

પૂર્વના કાળમાં મનુષ્ય ન્યાય નીતિને સરળતાપૂર્વક જીવી શકતો હતો, કારણ કે, એણે કમાણી મુજબ જ ખર્ચ રાખ્યો હતો, ન્યાયનીતિના માર્ગે જેટલી કમાણી થાય તેટલામાં જ કુટુંબનો નિર્વાહ કરવામાં ટેવાયેલા હતો. અને એમાં કદાચ સમાજની દૃષ્ટિએ ગરીબ દેખાવું પડે, એમાં એને શરમ ન હતી... વળી એ કાળના સમાજની દૃષ્ટિએ પણ ગરીબ ટીકાપાત્ર ન હતો, પરંતુ અનીતિખોર અને પાપી આત્મા ટીકાપાત્ર બનતો... હલકો ગણાતો... અનીતિખોર અને પાપાચારી શ્રીમંત પણ કોડીની કિંમતનો લેખાતો. તેથી સમાજમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિનું ધ્યેય શ્રીમંતાઈનું નહોતું રહેતું, પરંતુ ન્યાયનીતિ અને પુણ્યકરણીનું રહેતું હતું.

મનુષ્ય પોતાની કમાણી મુજબ જ પોતાની રહેણી કરણી રાખે તો એનું ચિત્ત ઘણું પ્રસન્ન રહેવાનું. ચિત્ત ધર્મસાધનામાં ઠરી શકવાનું. કુટુંબને પણ એ રીતે જ સમજાવી કરીને રહેવા માટે તૈયાર કરવું જોઈએ. સમાજની દૃષ્ટિએ સારા (શ્રીમંત) દેખાવાની વૃત્તિને નાબૂદ કરવામાં આવે તો જ શાંતિપૂર્વક જીવી શકાશે.

૧૨. રહેણી-કરણી

તમારું ઘર, તમારો પહેરવેશ તમારાં કાર્યો, તમારા જીવને અનુરૂપ હોવાં જોઈએ. તમે જો શ્રીમંત છો તો તમારે ગરીબના જેવો દેખાવ ન કરવો જોઈએ. અલબત્ત, સાદાઈ હોઈ શકે પરંતુ કંજુસાઈ ન શોભે. તમારું ઘર અનેક દુઃખી આત્માઓનું વિશ્રામસ્થાન બનવું જોઈએ. તમારા આંગણે કોઈપણ જીવ ભૂખ્યો-તરસ્યો પાછો ન જવો જોઈએ.

એક શ્રીમંત ધર્માત્મા અનેક દુઃખી ધર્માત્માઓનો આધાર બનવો જોઈએ. અને જો એ રીતે પોતાની રહેણી કરણી રાખે તો બીજા કોઈ આત્માઓ ધર્મમાર્ગે જોડાઈને પોતાના ચિત્તની શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શકે અને આજીવન-પરજીવનને અજવાળી શકે.

તમારી આંખ સામે કુમારપાળ, પેયડશાહ, ભામાશા... વગેરેની રહેણી-કરણી રહેવી જોઈએ. એમની ઉદારતા, પ્રેમાળતા સદૈવ તમારો આદર્શ બની રહેવો જોઈએ; તમારો વૈભવ, તમારી સંપત્તિ આ રીતે જીવોના હિતમાં ખર્ચાય તો તમે એક મહાન કાર્ય કર્યું ગણાશે.

જો તમે શ્રીમંત નથી, મધ્યમવર્ગના છો અથવા ગરીબ છો, તો તમારે શ્રીમંતોનું અનુકરણ ના કરવું જોઈએ. જે રીતે શ્રીમંતો રહેતા હોય તે રીતે તમારે ન રહેવું જોઈએ. જો તમે એમનું અનુકરણ કરવા જશો તો પંહોચી નહિ વળો, અને ક્યારેક ઈર્ષ્યાના પાપમાં પડી જવાનું થશે, અસંતોષ વધતો જશે, પાપ-પુણ્યના ભેદ ભૂલાઈ જશે. ધર્મસાધના માટે સમય નહિ મળે. મળશે તોય એમાં ચિત્ત નહિ ઠરે.

સાલાઈથી રહો, બિનજરૂરી ખર્ચાઓ બંધ કરો, સિનેમા નાટક જોવાનાં બંધ કરો. કપડાંના ઠઠારા બંધ કરો. સાદા ભોજનમાં ચલાવતાં શિખો. થોડુંક બચાવી ગુરુની ભક્તિ કરો અને ગરીબોને સહાયક બનો.

૧૩. માતાપિતાનું પૂજન

તમે જો માતા-પિતા છો, તમારા સંતાનો પાસેથી શેની અપેક્ષા રાખો ? વિનયની કે અવિનયની? મર્યાદાની કે વર્ચ્છંદતાની? પ્રત્યેક માતા કે પિતા સંતાનો તરફથી વિનય અને મર્યાદાની અપેક્ષા રાખે છે. અને જો સંતાનોમાં વિનય-મર્યાદા જોવા ન મળે તો માતા-પિતાને અસંતોષ રહેવાનો... અશાંતિ રહેવાની. આ પરિસ્થિતિ કેમ સર્જાય? તમે જો તમારાં માતાપિતાનો વિનય જાળવીને તમારાં સંતાનોને આદર્શ પૂરો પાડ્યો હોત તો પ્રાયઃ આવું ન બનત અને વર્તમાનના સંતાનો જો તમારો વિનય નહિ જાળવે તો એમનું ભવિષ્ય પણ એવું કેમ નહિ સર્જાય?

માતાપિતાના ઉપકારોની સ્મૃતિ જો સંતાનોના હૃદયમાં જાગ્રત હશે તો જ તેઓ તેમની ભક્તિ કરશે, તેમનો વિનય કરવા તૈયાર રહેશે. ઉપકારીના ઉપકાર તો જ યાદ રહે જો હૃદય કોમળ હોય, મૃદુ હોય, કઠોર હૃદય બીજાના ઉપકારોને યાદ નથી રાખતું. કઠોર હૃદયવાળો આત્મા ધર્મની ઉપાસના માટે લાયક નથી. ધર્મની ઉપાસનામાં ઉપકારીઓનાં ઉપકારોને યાદ રાખો. તેમના પ્રત્યે ઉચિત વિનય-મર્યાદાઓ જાળવવા અનિવાર્ય છે.

માતાપિતાના પૂજનના અનેક પ્રકારો છે. ત્રિકાળ તેમને વંદના, તેમની ગેરહાજરીમાં તેમની સ્મૃતિ કરીને વંદના, તેમની નિંદા કરવી નહિ કે સાંભળવી નહિ, શક્તિ મુજબ સારાં વસ્ત્ર વગેરે આપવાં, તેમની પાસે પુણ્યકરણી કરાવવી, તેમને જે અણગમતું હોય તે ન કરવું, તેમને ગમતું હોય તે જ કરવું. તેમનાં વસ્ત્ર આસન, પલંગ વગેરેનો ઉપભોગ ન કરવો. તેમની સંપત્તિનો ઉપયોગ ધર્મમાર્ગે કરવો વગેરે.

અલબત્ત, તમારો ધર્મપુરુષાર્થ ન ઘવાય એ રીતે તમારે માતાપિતાનું પૂજન કરવાનું છે, કારણ કે મનુષ્યજીવન એ આત્મકલ્યાણ માટે મહાન ધર્મપુરુષાર્થ કરી લેવાની અણમોલ તક છે.

માતાપિતાને પૂજક આત્મા જ પ્રાયઃ દેવ અને ગુરુનો સાચો પૂજક બની શકે છે.

૧૪. સદાચારીનો સંગ

‘જેવો સંગ તેવો રંગ.’ આ અનુભવીનું વચન છે. ચંદનને પણ લીંબડાનો સંગ થતાં ચંદન પર લીંબડાની વાસ બેસવાની. માંદા માણસ પર ખરાબ હવામાનની અસર થવાની. ઘોડા સાથે ગઘેડાને બાંધો, વહેલોમોડો પણ ઘોડો આળોટતો થઈ જવાનો! આ બધી સંગની અસરો ક્યાં અજાણી છે? મનુષ્યને પણ સારા ને નરસાના સંગની અસર થતી આપણે નજરે જોઈએ છીએ. આપણે વર્તમાનમાં જેવા બન્યા છીએ તેની પાછળ સંગની અસરોએ અસાધારણ ભાવ ભજવેલો છે; એમ વિચારતાં સમજાશે.

હવે પ્રશ્ન એ છે: ‘તમારે કેવા બનવું છે?’ જો સારા સજ્જન બનવું છે તો એવા સજ્જન પુરૂષોની મિત્રતા કરો... સાધુપુરૂષોના પરિચયમાં રહો. તમે એમ ન પૂછતા કે સજ્જન પુરૂષો અમારો સંગ કરશે? એ પણ એમના જેવા જ સજ્જનનો સંગ શોધવાના ને !

જે સજ્જન પુરૂષો પોતાના સદાચારોમાં પરિપક્વ દટ બન્યા હોય છે, તે દુષ્ટ અચારોવાળા જીવોનો પણ તેમને સુધારવાની કરુણાબુદ્ધિથી સંગ કરે છે. ચેપી રોગવાળા મનુષ્યથી દૂર રહેવા એના કુટુંબીઓને ડોક્ટર સલાહ આપે છે, પરંતુ ડોક્ટર તો એ ચેપી રોગવાળાની પાસે બેસે છે, એના શરીરને અડે છે અને સારવાર કરે છે!

પરંતુ મૂળ વાણ એ છે કે આપણે સદાચારી બનવું છે ખરું? આપણને ખરાબ આચારો નથી ગમતા ને? ખરાબ આચારોથી તમે ભડકેલા છો? તો જ તમે સદાચારી... પવિત્ર પુરૂષોનો પરિચય કરી શકવાના અને નભાવી શકવાના.

તમારાં સંતાનો પણ કોની સાથે ફરે છે? કોની સાથે બેસે છે? કોની સાથે કલાકો સુધી વાત કરે છે? એનું તમારે ધ્યાન રાખવું જોઈએ. એ બાળકો કોઈ ખરાબ આચાર-વિચારવાળા સ્ત્રી - પુરૂષોના ફંદામાં ન ફસાઈ જાય તેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

૧૫. કૃતજ્ઞતા

તમે બીજા જીવો પર કોઈ ઉપકાર કર્યા હોય અને એ જીવો તમારા ઉપકારોને યાદ ન રાખે, અવસરે ઉપકારનો બદલો વાળવા તૈયાર ન બને તો તમને કેટલું દુઃખ થાય ? તમે એ માણસને કેવો માનો?

એમ તમારા પર કોઈના ઉપકાર છે ખરા? તમે કોઈના ઉપકાર નીચે દબાયેલા છો ખરા? તે ઉપકારીઓના ઉપકાર તમને યાદ છે? અવસરે એનો બદલો વાળવાની તક તમે શોધો છો ખરા? મોક્ષમાર્ગ અનુસરવા તમારે કૃતજ્ઞ બનવું પડશે. એ માટે તમારે બીજા પર કરેલા ઉપકાર ભૂલી જવા પડશે અને તમારા પર થયેલા બીજા આત્માઓના ઉપકારો યાદ રાખવા પડશે.

ઉપકારો બે પ્રકારના હોય છે : ૧. ભૌતિક અને ૨. આધ્યાત્મિક. આ બંને પ્રકારના ઉપકારો આપણા પર જેમના તરફથી થયા હોય, તેમના પ્રત્યે આપણું વલણ કૃતજ્ઞતાભર્યું હોવું જોઈએ. ઉપકારી પ્રત્યે આપણે નમ્ર બનીએ, ઉપકારીને જોઈને તેના પ્રત્યે આદર દાખવીએ... એનો યોગ્ય આદર-સત્કાર કરીએ, એના ઉપકારને યાદ કરી તેના ગુણાનુવાદ કરીએ.

પશુઓમાં પણ આ ગુણ જોવા મળે છે. જ્યારે સમાજમાં ઊંચી કક્ષાના ગણાતા ધાર્મિકોમાં આ ગુણ જોવા મળતો નથી! તે કેવી કમનસીબી? આપણને આપણી જાતપ્રશંસા કરતાં સારી રીતે આવડે છે. ઉપકારીના દોષો શોધીને તેમની નિંદા કરતાં આવડે છે. ઉપકારો કરતાં નથી ને ક્યારેક ભૌતિક રીતે કે આધ્યાત્મિક રીતે આપણે આગળ વધી જઈએ છીએ, ત્યારે એ ઉપકારીને કઈ દૃષ્ટિથી આપણે જોઈએ છીએ? કેવા શબ્દોથી બોલાવીએ છીએ?

આપણો ઇતિહાસ તો આપણને ક્યારેક નાના-નજીવા ઉપકારને કરનારની પણ મહાન કદરદાની કરવાનાં જવલંત દૃષ્ટાંતો બતાવે છે. ઉપકારીની ખાતર પ્રાણનાં તર્પણ કરવાની તવારિખો બતાવે છે. પરંતુ મહાન બનનાર આત્માઓમાં જ આવી સહજ યોગ્યતા જોવા મળે.

૧૬. અજીર્ણમાં ઉપવાસ

મનની સ્વસ્થતા... પ્રસન્નતા માટે શરીરનું આરોગ્ય જરૂરી છે. જો તમારું શરીર રોગી હશે તો તમારું ચિત્ત પ્રાયઃ સ્વસ્થ નહિ રહી શકે; અને અસ્વસ્થ ચિત્ત તત્ત્વચિંતનમાં, તત્ત્વશ્રવણમાં પરમાત્માની ભક્તિમાં... કે કોઈપણ આત્મકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં પ્રસન્નતા નહિ અનુભવી શકે.

શરીરનું આરોગ્ય જાળવવું જરૂરી છે. તે માટે ખાન-પાનની પદ્ધતિ પર પૂરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ.

p ભૂખ વગર ખાવું નહિ.

p ઘણી વસ્તુઓ ખાવી નહિ.

p રાત્રે ખાવું નહિ, દિવસે પણ અમૂક ટંક જ ખાવું.

ભૂખ વગર ખાવાથી, ઘણી વસ્તુઓ ખાવાથી, રાત્રે ખાવાથી અજીર્ણ થાય છે. અજીર્ણ એ સર્વ રોગોનું મૂળ છે. એક પછી એક રોગ શરીરને ઘેરી લે છે, ત્યારે જીવ અસ્વસ્થ... બેચેન અને બ.બાકળો બની જાય છે. છતાં એ ખાવાની કુટેલ છોડતો નથી! જીભના સ્વાદને ત્યજતો નથી... પરિણામે વધુ રોગોમાં ફસાતો જાય છે.

મોક્ષ તરફ થેની દૃષ્ટિ છે, તેવા આત્મા તો અજીર્ણ થતાં જ ખાવાનું બંધ કરી દે, ઉપવાસ કરી દે. એને ખવાની બહુ આસક્તિ ન હોય મોક્ષ તરફ જેની દૃષ્ટિ હોય તે આત્મા અર્થ- કામમાં જ કેવળ ન રાચે. એનું ચિત્ત ધર્મપુરૂષાર્થ તરફ ઢળેલું હોય. જેનું ચિત્ત ધર્મપુરૂષાર્થ તરફ ઢળેલું હોય તે આત્મા સૌ પ્રથમ તો અજીર્ણ ન થાય તે રીતે જ ખાય-પીખે. છતાં ક્વચિત્ ભૂલ થઈ જાય અને અજીર્ણના ભોગ બની જવાય તો તુરત જ તે ઉપવાસ કરીને રોગને કાબૂમાં લઈ લે.

જ્યાં સુધી કેવળ અર્થાર્જન અને ભોગવિલાસમાં જ રાચવાની વૃત્તિઓ હશે, ત્યાં સુધી રોગો વધશે... અશાંતિ વધશે, કલેશ વધશે.

૧૭. ભોજનની રીત

જેન દૃષ્ટિ આત્મા-મુક્તિ તરફ મંડાઈ હોય અને જેનો પુરૂષાર્થ કુકર્મો અને કુસંસ્કારોનાં બંધનોમાંથી આત્માને મુક્ત બનાવવામાં હોય તે આત્મા શું રાચી-માચીને ભોજન કરે?

અરે, જેની દૃષ્ટિ ભોગવિલાસ તરફ છે અને જેનો પુરૂષાર્થ પૈસા મેળવવા પાછળ છે, તેવો આત્મા પણ કેવી રીતે ભોજન કરે છે, તે તમે જાણો છો? હાથ મોંમાં કોળિયા મૂકતો હોય અને ચિત્ત બજારમાં રમતું હોય! ખાધું- ન ખાધું અને ઉપડે બજારમાં. તો પછી જેની દૃષ્ટિ મોક્ષ તરફ છે અને જેનો પુરૂષાર્થ ધર્મ કરવામાં છે, તે આત્મા ભોજન કેવી રીતે કરે? હાથ મોંમાં કોળિયા મૂકે અને ચિત્ત ધર્મપુરૂષાર્થમાં રમે. ભૂખ વગર તે ખાય નહિ, ભોજનની પ્રશંસા કરે નહિ, ભોજનના વિચારો કરે નહિ.

એ તો કેવળ પોતાના દેહની અને ઈન્દ્રિયોની શક્તિને ટકાવી રાખવા માટે જ ભોજન કરતો હોય. ભોજનને એ ધર્મસાધના માટેનું સાધન માને, સાધ્ય નહિ. પછી એની પ્રશંસા કરવાની તો વાત જ ક્યાં રહી! જે વખતે જેવું ભોજન મળે, કોઈ ટીકા-ટીપ્પણ વિના, તેનાથી ચલાવી લે. તેથી એનું ચિત્ત શાન્ત રહેવાનું અને બીજાઓનાં ચિત્ત પણ ડહોળાશે નહિ. ભોજનની લોલુપતાવાળો જીવ ક્યારેક જો ભોજન રસદાર નહિ મળે તો ઊંચો નીચો થઈ જવાનો રોષથી ધમધમી ઉઠવાનો, રસોઈ કરનાર પર કઠોર શબ્દોનો વરસાદ વરસાવવાનો.

ચિત્તને ધર્મપુરૂષાર્થમાં જોડી દો. દાન, શીલ, તપ, સેવા, પરોપકાર, તત્ત્વશ્રવણ, ગુરુસેવા, પરમાત્મ-ભક્તિ વગેરેમાં પરોવાઈ જવાય, તો સ્વાભાવિક રીતે જ ભોજનમાંથી લોલુપતા હટી જશે. બીજી બાજુ મિત્રો પણ એવા રાખો કે જેમનું લક્ષ મોક્ષ હોય અને પુરૂષાર્થ ધર્મનો હોય.

૧૮. વ્રતી-જ્ઞાનીનું પૂજન

વ્રત અને જ્ઞાનનું મૂલ્યાંકન જેના અંતઃકરણમાં સ્થાપિત થયું હોય, તેના માટે જ આ વાત છે. અથવા તો વ્રત અને જ્ઞાન વિના જેને જીવન અધુરું લાગતું હોય તેના માટે આ નિયમ છે. જેને જેવા બનવું હોય તેવા આત્માઓની ભક્તિ- બહુમાન કરવાં જોઈએ.

શ્રીમંત બનવાની તમન્નાવાળો જીવ શું શ્રીમંતની સેવા નથી કરતો? પહેલવાન બનવાની ઈચ્છાવાળો જીવ શું પહેલવાનનાં પડખાં નથી સેવતો? વિદ્વાન બનવાની તાલાવેલીવાળો આત્મા શું વિદ્વાન શિક્ષકોની ઉપાસના નથી કરતો? જો તમારે વ્રતધારી બનવું છે, વ્રતમય જીવન બનાવવું છે, તો તમારે વ્રતધારી ઉત્તમ આત્માઓની ભક્તિ ન કરવી જોઈએ? તમારે જો જ્ઞાનના ઉજ્જવલ પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવો છે તો તમારે આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓનું બહુમાન ન કરવું જોઈએ?

આત્માની ઉન્નતિ માટે વ્રત અને જ્ઞાન, બેમાંથી એકેય વિના ચાલી શકે એમ નથી. વ્રત વિના જ્ઞાન પચી શકશે નહિ અને જ્ઞાન વિના વ્રત ટકી શકશે નહિ! માટે જે મહાપુરુષમાં અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય બ્રહ્મચર્ય અને નિષ્પટિગ્રહનાં વ્રતો હોય અને આત્મ કલ્યાણમાં ઉપયોગી જ્ઞાન પ્રકાશક હોય તેવા મહાત્માઓ પ્રત્યે તમારા હૃદયમાં બહુમાનનો ભાવ જોઈએ, ઉચિત વસ્તુઓથી તેમની ભક્તિ કરવી જોઈએ, તેમની વિનય અને મર્યાદા જાળવવી જોઈએ.

ધ્યાન રાખજો, વ્રતધારી અને જ્ઞાની મહાત્માઓ કંઈ ભક્તિ - બહુમાનના ભૂખ્યા નથી. તેમનું આત્મકલ્યાણ તમારી ભક્તિ વિના અટકી જતું નથી. તમે જો તેમનો આદર-ભક્તિ નહિ કરો તો તમારું આત્મકલ્યાણ અટકી જાય એમ છે! માટે નિરંતર વ્રતી-જ્ઞાનીનું પૂજન કરતાં રહેવું જોઈએ, અને તમારું જીવન વ્રતમય અને તમે જ્ઞાની બનતા જાવ તેની તકેદારી રાખજો.

૧૯. નિંદિત કાર્યનો ત્યાગ

ધાર્મિક દૃષ્ટિએ, સામાજિક દૃષ્ટિએ અને રાજ્યની દૃષ્ટિએ નિંદાપાત્ર ગણાતાં કાર્યો તમારે ન કરવાં જોઈએ, ભલે પછી એવાં કાર્યો દ્વારા પૈસા મળતા હોય કે કોઈ ઈન્દ્રિયનું સુખ મળતું હોય.

રાજ્ય કે સમાજની દૃષ્ટિએ કોઈ નિંદાપાત્ર ન ગણાતું હોય પરંતુ જો ધર્મની દૃષ્ટિએ નિંદાપાત્ર ગણાતું હોય તો પણ તેનો ત્યાગ કરવાનો. ધર્મસંમત કાર્ય પ્રાયઃ રાજ્ય કે સમાજની દૃષ્ટિએ નિંદાપાત્ર નહિ હોય એટલે કોઈપણ કાર્ય કરવા જતાં એ વિચારવાનું કે ‘આ કાર્ય ધર્મદૃષ્ટિએ નિંદિત નથી ને!’ જો ન હોય તો જ કરવાનું, કારણ કે નિંદિત કાર્ય કરનાર આત્માના ચિત્તમાં શાંતિ નથી રહેતી. ઊંડી ઊંડી પણ ચિંતાઓ રહે છે. જ્યારે એવા નિંદાપાત્ર કાર્યોનો ત્યાગ કરનાર આત્મા મનની શાંતિ જરૂર અનુભવી શકે છે.

પરંતુ આજે તો મનુષ્યની દૃષ્ટિ કેવળ પૈસા પર છે. જે કરવાથી પૈસા મળતા હોય તે બધું કરવા યોગ્ય જે કરવાથી પૈસા ન મળતા હોય તે નહિ કરવા યોગ્ય ! દૃષ્ટિ મોક્ષ તરફ નહિ, કેવળ ભોગસુખ તરફ, તેનું આ પરિણામ છે. ભોગસુખમાં કોઈ ઉણપ ન આવે અને કોઈ આત્માનું કલ્યાણ કરી નાંખે તો કરવું છે! આવું આજના મનુષ્યનું માનસ ઘડાતું જાય છે. એણે નિંદિત કાર્યથી જો એને ભોગસુખ મળતું હશે તો તે છોડવા તૈયાર નહિ થાય.

જો કાર્યોમાં હિંસા, જૂઠ, ચોરી, દુરાચાર વગેરે કરવાં પડતાં હોય તે બધાં નિંદિત કાર્યો કહેવાય. જે કાર્યો નો સાધુ સંતોને સર્જન પુરુષો નિષેધ કરતા હોય તે કાર્યો ન કરવાં જોઈએ. દેશના પ્રધાનો જે કરવાનું કહે અને જે ન કરવાનું કહે, તે પ્રમાણભૂત નથી. મનુષ્યોના આત્મઘડતરનું કાર્ય પ્રધાનોનું નથી, તે કાર્ય તો સાધુ પુરુષોનું છે. આત્મઘડતર કરવા માટે સાધુ પુરુષોનું માર્ગદર્શન જોઈએ.

૨૦. ભરણ - પોષણ

એક સદ્ગૃહસ્થ તરીકે તમારા કુટુંબના ભરણ-પોષણની જવાબદારી તમારે અદા કરવી જોઈએ; જે જવાબદારી તમે અદા નહિ કરો, એના પ્રત્યે બેદરકાર રહેશો તો તમારું સ્થાન સદ્ગૃહસ્થ તરીકેનું નહિ રહે. પછી તમે એક બાજુ તમારું કુટુંબ ભૂખથી ટળવળતું હોય અને બીજી બાજુ તમે બેફિકર બની ગમે તે પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા રહો તે શું ઉચિત છે?

તમારે શાન્ત અને સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મસાધના કરવી હશે તો પણ કુટુંબના ભરણ-પોષણનું કાર્ય તમારે કરવું પડશે. એ રીતે કુટુંબને પણ તમે ધર્મસાધનાના માર્ગ જોડી શકશો. અલબત્ત એ ભરણ-પોષણ કરવા પાછળ તમારો આશય વિશુદ્ધ હોવો જોઈએ: ધર્મસાધના કરવાનો અને કરાવવાનો. આ આશયથી જો તમે ભરણપોષણ કરતા જશો તો, જ્યારે કુટુંબના ભરણ-પોષણની જવાબદારી પુત્ર વગેરે ઉપાડી લે તેવા બનશે, ત્યારે તમે સંસારવાસ ત્યજી સાધુતા સ્વીકારી લેવાના, અથવા તો વેપાર વગેરે પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્તિ લઈ કેવળ ધર્મપરાયણ જીવન જીવનારા બનવાના.

વળી તમે કુટુંબના ભરણપોષણ માટે પ્રવૃત્તિ ન કરો તોય એમનું ભરણ-પોષણ થઈ શકે તેટલી સંપત્તિ તમારી પાસે હોય, તો તમારે કેવળ આત્મકલ્યાણના માર્ગે વળી જવું જોઈએ અને એ રીતે તમે આત્મકલ્યાણ માટે જીવન જીવો તે બિલકુલ યોગ્ય કહેવાય.

જો કે દરેક આત્મા સુખ દુઃખ પોતાના કર્મોનુસાર જ મેળવવો હોય છે, છતાં તમારે કોઈ પણ આત્માના દુઃખમાં નિમિત્ત તો ન બનવું જોઈએ, એમને દુઃખ થાય તેવું પગલું તમારે ન ભરવું જોઈએ, હા તમે તેમની આજીવિકાનો બંદોબસ્ત કરીને આત્મકલ્યાણના માર્ગે વળતા હો અને એમાં મોહને પરવશ બનીને કુટુંબ દુઃખ અનુભવે, તેમાં તમે ગુનેગાર નથી બનતા.

૨૧. દીર્ઘ દષ્ટિ

કોઈપણ પ્રવૃત્તિ કરતાં પ્રવૃત્તિનાં બે ફળ જોવાં જોઈએ (૧) તાત્કાલિક ફળ અને (૨) દિર્ઘકાલિક ફળ. મુખ્યતા દીર્ઘકાલિક ફળની રાખવી જોઈએ, એટલે કે પ્રવૃત્તિનું તત્કાલમાં સારૂ ફળ દેખાતું હોય, પરંતુ જો દીર્ઘકાલિક ફળ માઠું આવતું જણાય તો એ પ્રવૃત્તિ ન કરવી જોઈએ. એવી રીતે તત્કાલમાં ફળ સારૂ ન જણાતું હોય પણ પરિણામે મીઠું ફળ દેખાતું હોય તો તે પ્રવૃત્તિ કરી શકાય.

દીર્ઘકાલિક ફળ પણ બે પ્રકારનાં હોય છે: (૧) આલોકનાં અને (૨) પરલોકનાં. આલોકનું ફળ મીઠું હોય પણ જો પરલોકમાં દુઃખ લાવનાર હોય તો તેવી પ્રવૃત્તિ ન આરંભી શકાય. દા.ત. તમે શરીરે અશક્ય બન્યા. ડોક્ટરે તમને કોડલીવર-ઓઈલ કે ઇંડાનો રસ લેવાની સલાહ આપી. ત્યાં તમારે વિચારવું જોઈએ કે આ હિંસક વસ્તુઓ પીવાથી મને લાભ છે? શક્તિ મળે છે પરંતુ તે શક્તિ કાયાની મળે છે, એટલું જ નહિ પણ પાપકર્મોનું ઉપાર્જન થાય છે. અને એ દ્વારા પરલોક બગડે છે, માટે એવી હિંસક વસ્તુઓ ન ખાવી-પીવી જોઈએ.

એવી રીતે, તપ-ત્યાગ, દાન, શીલ વગેરે ધર્મ પ્રવૃત્તિઓ કરતાં અહીં આ જીવનમાં થોડુંક કષ્ટ સહન કરવું પડે છે, પરંતુ મન પવિત્ર બને છે, આત્માનું બળ વિકસે છે, પરલોકમાં સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે તપ-ત્યાગ વગેરે કરવામાં તત્કાલ દુઃખ લાગે છે, પરંતુ દીર્ઘકાળે આ જીવનમાં જ ઉદારતા, સહિષ્ણુતા, નિર્વિકારિતા વગેરે ગુણોનો મહાન લાભ જોવા મળે છે અને પરલોકમાં સુખ સમૃદ્ધિની કોઈ સીમા રહેતી નથી... સાથે સાથે અનાસક્તિ પણ આત્મામાં પ્રગટે છે.

પણ આ માટે દીર્ઘદષ્ટિ જોઈએ. કોઈપણ ઈન્દ્રિયના વિષયોનો ઉપભોગ કરવા પૂર્વે ખૂબ સારાસારનો વિવેક કરવાની જરૂર છે. મનુષ્યમાં જો આ ગુણ આવી જાય તો એ અનેક અનર્થોમાંથી બચી જાય.

૨૨. ધર્મશ્રવણ

હકીકતમાં, આત્માની ઉન્નતિ માટે આ ગુણ સૌ પ્રથમ જરૂરી છે. જીવનમાં કર્તવ્યોનું ભાન ધર્મશ્રવણ વિના કઈ રીતે થઈ શકવાનું ? ધર્મ એટલે કર્તવ્ય. આત્મવિકાસ માટે શું કર્તવ્ય છે, શું કરવા જેવું છે તે શું કરવા જેવું નથી, તે સદ્ગુણના મુખે સાંભળવાથી જ સમજાય. માટે પ્રત્યેક ઉન્નતિયાહક આત્માએ ધર્મશ્રવણ અવશ્ય કરવું જોઈએ.

આત્મ કલ્યાણનો માર્ગ જાણ્યા પછી એ માર્ગ ચાલવાનું બળ પણ ધર્મશ્રવણથી મળે છે. વચ્ચે આવતાં વિઘ્નો પર વિજય પણ ધર્મશ્રવણથી કરી શકાય છે. કાર્કંદીના ધન્યકુમારે અપાર ધનસંપત્તિ અને રસપ લાનણ્યમગ્ધી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી કઠોર સાધુતાના માર્ગે પ્રયાણ કેવી રીતે કર્યું? ભગવંત મહાવીરદેવના મુખે એક જ વાર ધર્મશ્રવણ કરીને રાજગૃહીનાં જંબૂકુમારે નવ્વાણું કોડની સંપત્તિને લાત મારી.. આઠ નવ વધુઓને પહેલી જ મુલાકાતમાં વૈરાગી બનાવી... પાંચસો ચોરોને અને એમના સેનાપતિ પ્રભવને ત્યાગના ભેખધારી બનાવ્યા તે કોનીય? ભગવાન સુધર્માસ્વામી ગણધરની એક જ વારની વાણીનું શ્રવણ કરીને ડાકુમાંથી સાધુ બની જનાર... મહાન પાપીમાંથી પુણ્યશાળી બની જનાર... કોઈપણ મનુષ્યના જીવનપરિવર્તનના ઇતિહાસને તમે તપાસો... ધર્મ શ્રવણથી જ તેનું જીવનપરિવર્તન થયેલું તમને દેખાશે. તો શું ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના જ તમારું જીવન ઉજ્જવલ બની જશે? તમારો પરલોક સુધરી જશે? ભૂલા ન પડશો. ધર્મશ્રવણ કરવાની ટેવ તમારે પાડી દેવી પડશે, અને એ મુજબ જીવનમાં પરિવર્તન કરતા રહેવું પડશે.

જ્યારે ધર્મશ્રવણ કરો, ત્યારે કેટલીક તકેદારીઓ રાખજો.

- p આળશ ચટે એ રીતે ન બેસવું.
- p દષ્ટિ સદ્ગુણ તરફ જ રાખવી.
- p પ્રસંગને અનુરૂપ મુખ પર ભાવોનું પરિવર્તન કરવું.
- p જે વિષય ચાલતો હોય તે વિષયને અનુરૂપ પ્રશ્ન પૂછી શકાય.
- p એકાગ્રતા બરાબર જાળવવી.

૨૩. દયા

એક આત્માનો બીજા આત્મા સાથેનો વ્યવહાર ખૂબ જ સહાનુભૂતિભર્યો અને મૈત્રીભર્યો હોવો જોઈએ. એ માટે 'પ્રત્યેક જીવમાં મારા જેવો જ આત્મા વસી રહેલો છે. મારા આત્માને જેમ દુઃખ નથી ગમતું તેમ કોઈ આત્માને દુઃખ નથી ગમતું.' આ વિચારને દૈન્ય બનાવવો જોઈએ. તો જ બીજા આત્માનું દુઃખ જોઈને સહાનુભૂતિ પ્રગટશે અને એને દૂર કરવા પ્રયત્ન થશે.

અને જ્યાં બીજા જીવોમાં તમે તમારા જેવા આત્માનો દર્શન કર્યા, પછી એ જીવને દુઃખ દેવાની વૃત્તિ તો નાબુદ જ થઈ જવાની. તેમાં ય જે જીવે તમારો કોઈ ગુનો તથી કર્યો તેને તો મારવાની વાત જ ક્યાં રહી! નાના કે મોટા કોઈપણ જીવને દુખી જોઈને તમારું હૃદય કંપી ઉઠવાનું

કોઈપણ જીવ માટેનો જીવ સાથેનો અયોગ્ય વર્તાવ, વાણી કે વિચાર મોટી સજાને પાત્ર બને છે. એટલે શાસ્ત્રોમાં પણ આ સજા (પ્રાયશ્ચિત) બીજા ગુનાઓની સજા કરતાં મોટી બનાવવામાં આવેલી છે. માટે કોઈપણ જીવ અંગે વિચાર કરતાં પણ સાવધાન રહેવાની જરૂર છે. કોઈના પણ માટે આપણાથી અયોગ્ય વિચાર ન થઈ જાય, ભલે બીજો જીવ આપણા માટે કે કોઈ જીવ માટે અયોગ્ય વિચાર કરતો હોય, છતાં તેની તકેદારી રાખવાની. પ્રત્યેક જીવ માટે કોમળ હૃદયનો... પવિત્ર હૃદયનો વિચાર રાખવા માટે જાગ્રત રહેવાની જરૂર છે. તો જ કોઈ જીવને દુઃખી જોઈને આપણું હૃદય દુઃખી બનશે... પછી આપણે આપણી શક્તિ મુજબ દુઃખ દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવાના જ.

જગતમાં દુઃખી જીવો બે પ્રકારના છે: (૧) ધન-ધાન્ય-આરોગ્યથી દુઃખી અને (૨) દાન-શીલ-તપ વગેરે ધર્મથી દુઃખી. જેમ નિર્ધન રોગીને જોઈ દયા ઉભરાય તેમ કૃપણ, દુરાચારી... વગેરેને જોઈને પણ દયા ઉભરાવવી જોઈએ અથવા તો જે તમારી પાસે છે, તે જેની પાસે ન હોય અને એનાથી એ દુઃખી હોય તો તેનું દુઃખ જોઈ તેનો તિરસ્કાર નહિ કરવાનો, પરંતુ દયા કરવાની.

૨૪. બુદ્ધિ

મનુષ્યના માનસિક વિકાસની આઠ ભૂમિકાઓ ખતાવવામાં આવેલી છે; જેમ જેમ મનુષ્ય આ ભૂમિકાઓ વટાવશે તેમ તેમ તે તત્ત્વનિર્ણયમાં ચોકસાઈવાળો બનતો જશે.

૧. શુશ્રૂષા : સૌ પ્રથમ બુદ્ધિ ધર્મશ્રવણ તરફ વળે.
૨. શ્રવણ : તક મળતાં ધર્મનું શ્રવણ કરે.
૩. ગ્રહણ : ગ્રહણ કરીને. શાસ્ત્રોના અર્થોને બુદ્ધિ ગ્રહણ કરે છે.
૪. ધારણા : ગ્રહણ કરેલા અર્થોને સ્થિર કરી ધારી રાખે છે.
૫. અવિસ્મરણ : સ્થિર કરેલા અર્થને દીર્ઘકાળે પણ ન ભૂલે.
૬. વિજ્ઞાન : પછી તે અર્થો પર ચિંતન-મનન કરીને, તે અર્થોને સંદેહ, વિપર્યાસ... વગેરેથી રહિત બનાવે.
૭. ઉઠા-અપોઠા : સંદેહ-વિપર્યાસ (ઉંધી સમજ)થી રહિત બનેલા અર્થને સામાન્યપણે અને વિશેષપણે વિભાગથી જાણે.
૮. તત્ત્વાભિનિવેશ : 'આ તત્ત્વ... અર્થ આ પ્રમાણે જ છે.' એવો નિર્ણય કરે.

બુદ્ધિની સૂક્ષ્મ... સૂક્ષ્મતર આ આઠ ભૂમિકાઓ ધર્મતત્ત્વને યથાર્થપણે જાણવા માટે ખૂબ જરૂરી છે આવી બુદ્ધિ જે આત્માને પ્રાપ્ત થઈ હોય તે આત્મા ધર્મતત્ત્વને સુંદર રીતે સમજી શકે છે અને પોતાના જીવનવ્યવહારને ધર્મને રંગે રંગી શકે છે, પોતાના આત્માને ધર્મના સહારે વિશુદ્ધિ બનાવી શકે છે. ઉત્તરોત્તર આત્મવિકાસની ઊંચી ઊંચી ભૂમિકાએ ચઢતો જાય છે.

જે આત્માને આવી બુદ્ધિ ન મળી હોય તે આત્મા જો અહીં ખતાવવામાં આવેલા બીજા ગુણોનો અભ્યાસ કરે... ગુણોને આત્મસાત્ કરવા પ્રયત્ન કરે તો આવી બુદ્ધિ વિકસવાનો અવકાશ છે.

૨૫. ગુણપક્ષણાત

આપણો આત્મા એના મૂળ સ્વરૂપે અનંત ગુણમય છે એટલે કે એનું સ્વરૂપ ગુણમય જ છે... અર્થાત્ આપણે ગુણમય છીએ. આપણી અદ્વય અને અનંત સંપત્તિ ગુણોની જ છે. પછી આપણે કોના પક્ષપાતી બનવું જોઈએ. તે શું કહેવું પડે એમ છે?

અમેરિકામાં વસતા હિંદુસ્તાનીને ત્યાં કોઈ બીજો હિંદુસ્તાની મળી જાય છે, તો તેને ખૂબ આનંદ થાય છે. સમાન દેશીયને જોઈને અરસપરસ પ્રીતિ બંધાય છે અને એકબીજાના પક્ષપાતી બની જાય છે, તેમ કોઈ પણ આત્મામાં એકાદ પણ ગુણ દેખાય, તો તે ગુણ આપણો સમજાતીય છે, તેમ સમજી એના પ્રત્યે પ્રીતિ થાય છે? એના પક્ષપાતી બનાય છે? દોષો વિજાતીય... વિદેશી છે... એના પક્ષપાતીતો નથી બનાવું ને?

ગુણોનો પક્ષપાતી આત્મા પોતાના અનંત ગુણોની નિકટમાં જાય છે. એની પ્રતીતિ એને વર્તમાન જીવનમાં જ થાય છે; એટલે ચિત્તની અપૂર્ણ પ્રસન્નતા એ મેળવે છે. વળી, બીજા આત્મામાં ગુણ જોઈને તેના પ્રત્યે જે પ્રીતિ જન્મે છે તે પ્રીતિ જ સાચી પ્રીતિ છે તે જ નિરુપાધિક પ્રીતિ છે. જ્યારે પ્રીતિમાં જ્યાં બદલો લેવાની આશા રહે છે, તે પ્રીતિ સાચી પ્રીતિ નથી, તેવી પ્રીતિ તૂટી જતાં પણ વાર નહિ લાગે. જ્યાં પોતાનો સ્વાર્થ નહિ પોષાય કે તુરત જ સામા આત્મામાં દોષો દેખાવા માંડશે. ગુણોની ગૌણતા કરીને. દોષોને જ જોવાનું બોલવાનું અને પ્રચારવાનું થશે.

આજે તો લૌકિક પિતા-પુત્ર, પતિ-પત્ની વગેરે સંબંધો અને લોકોત્તર ગુરુ-શિષ્ય વગેરેના સંબંધોમાંથી ગુણદષ્ટિ દૂર થતી જાય છે. એકબીજા પ્રત્યે સ્વાર્થપુષ્ટિના ધોરણે જોવાય છે. જ્યાં પોતાનો સ્વાર્થ સધાતો બંધ થયો કે સંબંધ તૂટ્યો ! ગુણોનો પક્ષપાતી આત્મા તો પોતાને દુશ્મન તરીકે જોનાર આત્મામાં પણ ગુણ જોઈએ એના પ્રત્યે નિવૈરવૃત્તિને ધારણ કરતો હોય છે.

ગુણના પક્ષપાતી બન્યા વિના અનંત ગુણોની પ્રાપ્તિ નહિ જ થાય.

૨૬. સદા અનાગ્રહિતા

સદા અનાગ્રહિતા કોઈની પણ વાત-વિચારણા સાંભળ્યા વિના કેવળ પોતાની જ વાત પકડી રાખનાર છદ્મસ્થ આત્મા વિકાસ સાધી શકતો નથી. એમાં ય ધર્મ માર્ગે પ્રયાણ કરવાના હજુ તો શ્રી ગણેશ કર્યા હોય ત્યાં જો આગ્રહી બને તો તે ભૂલો જ પડી જવાનો. કોઈ પણ તત્ત્વનો નિર્ણય બુદ્ધિની આઠમી ભૂમિકાએ થાય છે. એ પહેલાં જો નિર્ણય-આગ્રહ કરી બેસે તો સત્ય તત્ત્વને પામી શકે નહિ.

ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ ભગવંત મહાવીર દેવ પાસે આવેલા ત્યારે પોતાના મંતવ્યોને દટપણે વળગીને આવ્યા હતા. છતાં 'આત્મતત્ત્વ' અંગે તેમની બુદ્ધિ સાતમી ભૂમિકાએ હતી. 'ઉઠા-અપોઠા' ચાલુ હતાં. ભગવંતે વેદની જ પંક્તિઓનો સાચો અર્થ સમજાવ્યો... તેમની બુદ્ધિમાં તે જચી ગયો. ઉઠા-અપોઠામાંથી તત્ત્વનિર્ણયની આઠમી ભૂમિકા પ્રાપ્ત થઈ ગઈ... ઈન્દ્રભૂતિએ ભગવંતનું શરણ સ્વીકાર્યું... આત્માનું મહાન કલ્યાણ સિદ્ધ કર્યું. આ પો થઈ તત્ત્વનિર્ણયમાં અનાગ્રહિતાની વાત.

અનાગ્રહિતા એટલે આગ્રહરહિતપણું. ચાલુ જીવનવ્યવહારમાં પણ આ ગુણ ઘણો જ મહત્ત્વનો છે. 'અમુક વસ્તુ વગર ન જ ચાલે... અમુક ગામમાં જ રહેવું ફાવે... અમુક સીઝન જ અનુકૂળ આવે' વગેરે આગ્રહો ચિત્તમાં ઘણી અશાંતિ જન્માવે છે. એના બદલે જો મનુષ્ય:

જે હશે તે ચાલશે...

જે હશે તે ફાવશે...

જે હશે તે ગમશે...

આ સિદ્ધાંતો અપનાવે તો ક્યારેય એના ચિત્તમાં અશાન્તિ નહિ જાગે. જે સમયે જે પરિસ્થિતિમાં રહેવાનું હોય તે પરિસ્થિતિને અનુકૂળ બની જવું જોઈએ. પણ જો વાતનો આગ્રહ નહિ હોય તો આ બની શકશે. મોક્ષ તરફ દૃષ્ટિ માંડીને જીવન જીવતો આત્મા અનાગ્રહી જ શોભે. અને આગ્રહ ન ગમે, એને આગ્રહી મનુષ્યો ન ગમે. એને તો ગમે અનાગ્રહી આત્માઓ.

૨૭. નવું જ્ઞાન

મનમાંથી તમારે અશુભ વિચારોને હાંકી કાઢવા છે? મનમાંથી ઈન્દ્રિયોના વિષયોની લાલસાને દૂર કરી દેવી છે? નિંદા-ક્રુથલી અને ગામગાપાટાની ક્રુટેવમાંથી તમારે મુક્ત બનવું છે? નોવેલ-નવલિકાઓ અને બિભત્સ વાસનોતેજક વાંચનની લતમાંથી તમારે છૂટકારો મેળવવો છે? સિનેમા-નાટક અને ભવાઈ વગેરેનાં પાપોમાંથી તમારે બચી જવું છે.

તો તમે રોજ નવું નવું તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવાનો પુરૂષાર્થ શરૂ કરી દો. રોજ તમે, જો સદ્ગુરુનો સમાગમ હોય તો તેમની પાસે જઈ, એક કલાક તત્ત્વજ્ઞાન મેળવો. તેને માત્ર સાંભળી લેવાનું નહિ પણ સમજીને નોટમાં લખી લેવાનું. પછી એને, જ્યાં કુરસદ મળી કે વાંચી જવાનું. પછી તમને નવી નવી જિજ્ઞાસા જાગશે... ચિંતન થશે.

જો સદ્ગુરુનો યોગ ન હોય તો તમે સમજી શકો તેવા પુસ્તકો વસાવી લઈ તેનું વાંચન કરો, ન સમજાય તો ફરીવાર વાંચો, છતાં ન સમજાય તો એક નોટમાં પ્રશ્નો લખી રાખો... કોઈવાર સદ્ગુરુનો સમાગમ થતાં સમાધાન કરી લેવું.

જ્ઞાનનો કોઈ પાર નથી. જ્ઞાન અનંત છે. મેળવે જ જાઓ. ખૂટશે નહિ. આત્મા છે કે નહિ? આત્મા કેવો છે? એનું મૂળ સ્વરૂપ કેવું? વર્તમાન વિકૃત સ્વરૂપ શાથી? આત્માના વિકાસનો યોજનાબદ્ધ કાર્યક્રમ શું? વિશ્વની રચના કેવી? 'પરમાત્મા તત્ત્વ શું છે? અને સ્વરૂપ કેવું છે? એનું કાર્ય શું છે? કર્મ... અવિદ્યા... માયા... પ્રકૃતિ... વગેરે તત્ત્વો શું છે?'

આ ઉપરાંત અનંત ભૂતકાળના પટ પર થઈ ગયેલા અનેક ઋષિ-મહર્ષિઓનાં જીવનચરિત્રોના વાંચનમાં પણ તમને ઉત્તમ ભવ્ય અને પવિત્ર જીવન જીવવાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. સદ્ગુરુઓનાં વ્યાખ્યાનો - પ્રવચનો વગેરે સાંભળવાથી પણ નવો નવો જ્ઞાનપ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય છે. અજ્ઞાનનો ઘોર અંધકાર નષ્ટ થઈ જશે.

૨૮. સેવા-ભક્તિ

તમારે દ્વારે આવેલો કોઈપણ આત્મા ખાલી આથે પાછો જાય તેનો ઉચિત આદર-સત્કારન કરાવામાં આવે, તે આર્ય મનુષ્યમાં ન ગણાય. તમે કોઈના આંગણે અતિથિ તરીકે ગયા અને એણે તમને ખોલાવ્યા પણ નહિ, ઉપરથી તિરસ્કાર કર્યો... તો તમારા દિલને દુઃખ થવાનું કે નહિ? તેમ તમે કોઈ અતિથિજનની કે ગરીબ... દીન... હીનની ઉચિત સેવા ન કરો તો તેના દિલને દુઃખ થાય કે નહિ? માટે અતિથિસત્કારની ભાવનાને પુનઃ નવપલ્લવિત કરવાની જરૂર છે. અને તમારી શક્તિ મુજબ સેવા ભક્તિ કરીને પુણ્યકાર્ય કરવાની જરૂર છે.

એવી રીતે; સાધુપુરૂષો-મહાત્માઓની પણ સેવા ભક્તિ કરવાની છે એ મહાત્માઓ જ્ઞાન... ધ્યાન... તપ... ત્યાગ... પરોપકાર વગેરે ઉત્તમ કોટિની ધર્મસાધના કરી રહ્યા છે. એમની સેવા ભક્તિ કરવાથી આપણે તેમની કૃપાના પાત્ર બનીએ છીએ. પછી એમનામાં રહેલાં ગુણો આપણામાં આવવા માંડે છે. અલબત્ત સાધુપુરૂષોની આપણે સેવાભક્તિ કદાચ નહિ કરીએ તો પણ તેઓ રોષ નથી કરવાના કે શાપ નથી આપવાના, પરંતુ આપણું અહિત તો જરૂર થવાનું. મહાત્મા સાધુપુરૂષો સિવાય આ વિશ્વમાં કોઈપણ આપણા આત્માનું ભાન કરાવનાર નથી... કોઈ પણ આપણા આત્માની ચિંતા કરનાર નથી.

એમ તમારા આંગણે કોઈ ભિખારી આવે, તો એનો તિરસ્કાર ન કરો. તમારી શક્તિ મુજબ એને અન્ન-વસ્ત્ર વગેરે આપો. કાયમ માટે એ ભિખારી મટી જાય તેવો માર્ગ બતાવો; પરંતુ એના પ્રત્યે ઘૃણા ન કરો. એને અવગણી ન નાંખો, કારણ કે મનુષ્યની કાયમ માટે એકસરખી અવસ્થા ટકતી નથી. આજનો અમીર કાલનો ભિખારી અને આજનો ભિખારી કાલનો અમીર બની જાય છે. શું ખબર કે તમે ભિખારી અવસ્થા નહિ જ પામો? ત્યારે તમારી કેવી સ્થિતિ? અતિથિસત્કાર સાધુસેવા અને દીન-હીનને દાન એ તો આર્ય દેશની મુખ્ય ખાસિયત છે.

૨૯. ધર્મ, અર્થ અને કામ

ભારતીય પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં ચાર પુરૂષાર્થવાળું મનુષ્યજીવન બતાવવામાં આવેલું છે, તેમાંય ધર્મપુરૂષાર્થની મુખ્યતા બતાવેલી છે. હકીકતમાં પુરૂષાર્થ અને અર્થપુરૂષાર્થ. કામ અને મોક્ષ એ બે પુરૂષાર્થ તો ફળસ્વરૂપે છે. મોક્ષ માટે ધર્મપુરૂષાર્થ અને કામ (ભોગ) માટે અર્થપુરૂષાર્થ.

પશ્ચિમની સંસ્કૃતિમાં બે પુરૂષાર્થ રહેલાં છે. અર્થ અને કામ. કારણ કે ત્યાં મોક્ષ તત્ત્વ તરફ હજુ દૃષ્ટિ પંહોચી નથી, તેથી ધર્મપુરૂષાર્થ પણ કરવામાં આવતો નથી. એ સંસ્કૃતિ છેલ્લા બસો વર્ષમાં ભારત જેવા ધર્મ પ્રધાન દેશમાં પણ વ્યાપક બની. મોક્ષ તરફથી દૃષ્ટિ માંડવા માંડિ... એના માટે અર્થપુરૂષાર્થ વેગવાળો બન્યો એટલે પ્રત્યેક મનુષ્ય પૈસા મેળવવા દોડધામ કરવા લાગ્યો.

ભારતીય સંસ્કૃતિ અર્થપુરૂષાર્થની સાવ મનાઈ નથી કરતી. પરંતુ ધર્મપુરૂષાર્થને બાધ ન આવે એ રીતે અર્થપુરૂષાર્થ કરવા કહે છે. પોતાની માનસિક, વાચિક અને કાયિક શક્તિઓનો મોટો ભાગ ધર્મપુરૂષાર્થમાં વાપરવા સમજાવે છે, કારણ કે ભારતીય સંસ્કૃતિ પ્રત્યેક જીવને મોક્ષ તરફ લઈ જવાની ભૂમિકા પર સ્થપાયેલી છે. જ્યારે પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ પ્રત્યેક જીવને ભૌતિક ભોગસામગ્રી વધુ ને વધુ મળે એ ભૂમિકા પર રહેલી છે.

મોક્ષ સામે દૃષ્ટિ રાખી ધર્મપુરૂષાર્થમાં આગળ વધતો મનુષ્ય ઘણી જ સુખ શાંતિનો અનુભવ કરતો હતો. અનેજી જરૂરિયાતો અને ભોગલાલસા ઘણી જ મર્યાદિત રહેતી, તેથી તેને અર્થપુરૂષાર્થ પણ ઘણો જ થોડો કરવો પડતો હતો અને તેથી અર્થપુરૂષાર્થમાં તે ન્યાયનીતિને સરળતાપૂર્વક જાળવી શકતો.

આત્માની ઉન્નતિ ઝંખતા મનુષ્યે મોક્ષ માર્ગ અપનાવ્યા વગર નહિ ચાલે.

30. દેશ અને કાળ

ધર્મ ક્રમાવવાના લક્ષવાળો આત્મા યોગ્ય દેશ અને યોગ્ય કાળ શોધતો હોય છે. યોગ્ય દેશ- કાળ મળી જતાં ધન ક્રમાવવાના પુરુષાર્થમાં તે મચી પડે છે. એમ જીવનું લક્ષ જો મોક્ષપ્રાપ્તિનું બની જાય તો ધર્મસાધનાને યોગ્ય દેશ -કાળ શોધનો રહેશે અને એવા દેશકાળ મળી જતાં એ ધર્મપુરુષાર્થમાં લાગી જશે.

ધર્મપ્રધાન દેશમાં ધર્મસાધનાને અનુકૂળ ગામ-નગરમાં જો તમને રહેવાનું મળ્યું છે. ધર્મસાધના માટે અનુકૂળ યૌવનવયનો કાળ છે, પાંચ ઈન્દ્રિયો જો શક્તિશાળી છે, તો ધર્મપુરુષાર્થમાં ક્રમીના ન રાખો. દેશને કાળને અનુરૂપ જો તમને પુરુષાર્થ કરતાં આવડે તો આત્માનું મહાન કલ્યાણ સધાઈ જાય.

બીજી દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો, તમારી રહેણી-કરણી તે તે દેશ અને કાળને અનુરૂપ રહેવી જોઈએ. દા.ત. યુદ્ધના વાતાવરણવાળો દેશ-કાળ હોય ત્યારે મોટા આડંબરો કે લગ્ન વગેરે પ્રસંગોના જમણવારો ન શોભે. એવી રીતે તમારી પડોશમાં મૃત્યુનો પ્રસંગ હોય ત્યારે પણ તમારા ઘરમાં ભોગ વિલાસની રહેણી-કરણી ન શોભે. એમ જ તમારી સ્થિતિ પલટાળ ગઈ અને તમે ગરીબ બની ગયા, તો તમારી રહેણી-કરણી ફરી જવી જોઈએ. એક બાજુ માથે દેવું હોય અને બીજી બાજુ તમે રંગારાગ અને મોજશોખમાં મહાલો એ પણ દેશ-કાળ વિરુદ્ધ કહેવાય.

ક્યા પ્રસંગો... ક્યા સ્થાને... કોની આગળ શું બોલવું કેવી રીતે બેસવું, કેવી રીતે ચાલવું... વગેરે વિચારપૂર્વક કરવું જોઈએ. એમ નહિ કરનાર આત્મા અનેક મુશ્કેલીઓમાં મૂકાઈ જાય છે. દેશકાળને અનુરૂપ રહેણી-કરણી રાખનાર જીવાત્માના જીવનમાં શિકાર, જુગાર, પરસ્ત્રી-વેશ્યાગમન, માંસ, દારૂ... વગેરે મહાપાપો તો હોય જ નહિ. પ્રાણાંતે પણ આ પાપોને આચરે નહિ.

31. બલ-અબલની વિચારણા

કોઈપણ કાર્યનો આરંભ કરતાં તમારી શક્તિ અશક્તિ (બલ-અબલ)નો વિચાર તમે કરો છો? ધર્મપુરુષાર્થ તરફ વળેલા આત્માનું આ લક્ષણ છે કે એ પ્રત્યેક કાર્યનો આરંભ પોતાની શક્તિને માપીને કરે અને શક્તિને માપીને કાર્યનો આરંભ કરનાર પ્રાયઃ નિષ્ફળ જાય. એ કાર્યસિદ્ધિ કરવાનો.

અબલ પોતાની શક્તિ-અશક્તિનું માપ કાઢવામાં ભૂલ ન થવી જોઈએ. મોટા ભાગે જે કાર્યમાં મનુષ્યને રસ નથી હોતો તે કાર્યમાં તે પોતાની અશક્તિ માની લેવાની ભૂલ કરતો હોય છે. તપ-ત્યાગ, જ્ઞાન-દાન વગેરેમાં જો તમને રસ નહિ હોય તો તે કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં તમને તમારી અશક્તિ લાગશે પણ જો રસ જાગ્રત થશે તો જિંદગીમાં ક્યારેય નહિ કર્યો હોય તેવો તમે તપ કરી શકશો... ત્યાગ કરી શકશો... દાન દઈ શકશો. અમે એવા પણ માણસોને જોયા છે કે જિંદગીમાં એકે ઉપવાસ નહિ કરનારા, તપમાં રસ જાગ્રત થતાં તેમણે એક સાથે આઠ-આઠ ઉપવાસ કર્યા! એક પાઈનું ઘણ દાન નહિ દેનારા... દાનધર્મમાં પ્રીતિ જાગતાં હજારો... લાખોનું દાન કર્યું! એક શ્લોક કંઠસ્થ નહિ કરનારા, શાસ્ત્રાધ્યયનમાં રસ જાગતાં રોજના ૫-૨૫ શ્લોકો કંઠસ્થ કરવા લાગ્યા!

એટલે કોઈ પણ ધર્મપુરુષાર્થ કરતાં એમાં તમારો રસ જાગ્રત કરો. પછી ભક્તિનો આવિર્ભાવ થશે. દિનપ્રતિદિન તમારી શક્તિ વધતી જશે. એવી રીતે, કોઈ ધર્મકાર્યમાં તમારો રસ જાગ્રત થતો, પરંતુ એ માટે કાયિકશક્તિ વાયિકશક્તિ કે ધનની શક્તિ પહોંચે એવી નથી, તો એવું કાર્ય આરંભવું ન જોઈએ. પરંતુ એ ધર્મકાર્યનો પક્ષપાત ટકાવી રાખવો જોઈએ. જ્યારે શક્તિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કાર્યનો આરંભ કરી દેવાનો. પૂરી શક્તિથી કાર્ય પૂર્ણ પણ કરવાનું. અધવચ્ચે છોડી દેવાનું નહિ.

૩૨. લોકયાત્રા

જે જીવોને મોક્ષ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત નથી થયેલી અને ધર્મપુરૂષાર્થ નથી કરતા, એવા લોકોની સાથે તમારો વ્યવહાર કેવો જોઈએ, તેનું માર્ગદર્શન પણ જ્ઞાની મહાપુરૂષોએ આપેલું છે. જે લોકોની વચ્ચે તમારે રહેવાનું છે તે લોકોની સાથે. જો ઉચિત વ્યવહાર જાળવવામાં નહિ આવે તો એ લોકો તમારા પ્રત્યે અને તમારા ધર્મ પ્રત્યે તિરસ્કારવાળા બનશે એટલું જ નહિ પરંતુ ક્યારેક ઉપદ્રવ કરનારા બને.

દા.ત. લોકોએ કોઈ જનસેવાનું... દેશસેવાનું... કાર્ય ઉપાડ્યું... નૈતિક દૃષ્ટિએ એ કાર્ય ખોટું ન હોય, એ લોકો તમારો સહકાર માગવા આવે, જો તમે એમને યોગ્ય પ્રત્યુત્તર અને સહકાર નહિ આપો તો શું થશે? એના બદલે એમના પ્રત્યે ખૂબ પ્રેમ દાખવીને જો ઉચિત સહકાર આપવામાં આવે, તો એ તમારા તો પ્રશંસક બનવાના, એટલું જ નહિ, ધર્મના પણ પ્રશંસક બનવાના. વળી તમારો સહકાર એવો જોઈએ કે જે બધામાં ઊંચો તરી આવે! લોકોને ખ્યાલ આવે કે ધર્મ માર્ગે વળેલા જીવો જે સેવા- પરોપકારનાં કામો કરે છે તે ભવ્ય હોય છે!

વસ્તુપાલ -તેજપાળે આ ગુણને સિદ્ધ કરેલો હતો. તેમણે આ ગુણ દ્વારા હજારો આત્માઓને ધર્મસન્મુખ બનાવ્યા હતા, ધર્મના શત્રુઓ ઓછા કરી નાંખ્યા હતા ભામાશાએ રાણા પ્રતાપને એવી સહાય કરેલી કે જેણે આખા દેશને દિંગ કરી દીધેલો. એક જૈન કેવી ભવ્ય દેશસેવા કરી શકે છે, તેનો સચોટ આદર્શ પુરો પાડેલો અને એ રીતે ધર્મનું, ધર્મગુરુઓનું, ધર્મપિતા તીર્થંકરદેવનું ગૌરવ વધારેલું.

લોકોની ઉપેક્ષા કરે નહિ ચાલે. ત્યાગી કે ભોગી કોઈને પણ લોકોની ઉપેક્ષા કરવા પરમાત્મા ના પાડે છે. આજે જો ધર્મ આચરતા જીવો આ ગુણને સિદ્ધ કરે તો ધર્મીવર્ગ ઘણો વિશાળ બની જાય, ધર્મની પ્રશંસા વધી જાય, ધર્મગુરુઓનું ગૌરવ વધી જાય અને પરમાત્મા પ્રત્યે અનુરાગી વર્ગ વધી જાય.

૩૩. પરોપકાર પ્રવીણતા

પરોપકાર કરવાની પણ આવડત જોઈએ છે. આવડત વિના પરોપકાર પ્રાયઃ ગુણરૂપ નહિ પરંતુ દોષરૂપ બને છે. એટલે બીજા આત્મા પર જ્યારે આપણે ઉપકાર કરીએ ત્યારે કેટલીક વાતો લક્ષમાં રાખવાની છે. ‘હું બીજા પર ઉપકાર નથી કરતો, પરંતુ મારૂ કર્તવ્ય બજાવું છું.’ આ વિચાર ખૂબ હૃદયસ્થ બનાવવો. ‘હું ઉપકાર કરનાર, માટે ઊંચો અને જેના પર ઉપકાર કરું છું એ નીચો’ આવો ભાવ મનમાં ઘૂસી ન જાય તેની તકેદારી રાખવાની.

દુનિયા ન જાણે તે રીતે પરોપકાર કરવાનો, નહિતર સામાન્ય માનવીનું મન ઉપકાર ઝીલનારને નીચો... હલકો... જોવા માટે ટેવાયેલું છે તેથી ઉપકાર લેનારાના સ્વમાનની હાનિ થાય .

જે વ્યક્તિને દાન આપવાનું તે તેની યોગ્યતાનુંસાર, તેની જરૂરિયાત સંતોષાય એ રીતે દેવાનું લક્ષ રાખવનું. ઉપકાર કરીને, પછી જેના પર ઉપકાર કર્યો હોય તેને આપણો ઉપકાર યાદ કરી-કરાવીને દબાવ્યા કરવાનો નહિ.

આ પાંચ વાતો ઉપકાર કરવા જતારા આત્મા ધ્યાનમાં રાખે તો તે ઉપકાર - પ્રવીણ બન્યો કહેવાય. આ રીતે કરેલત ઉપકારનું ફળ આપણા મનથી ન કલ્પી શકાય તેવું અદ્ભુત મળે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યના જીવનમાં નાના-મોટા ઉપકારો કરવાની તકો આવતી જ હોય છે. અને એ મુજબ નાના-મોટા ઉપકારો કરતો હોય છે. પરંતુ આવડતના અભાવે પરોપકાર કરીને તે આનંદ અનુભવી શકતો નથી. પરંતુ મોટા ભાગે અશાન્તિ અનુભવતો હોય છે.

વળી ઉપકાર કરીને વળતા ઉપકારની આશા પર ખૂબ ખતરનાક છે. ‘સામા આત્માએ પણ મને સહાય કરવી જ જોઈએ.’ આ ખ્યાલ જીવને ઘણી બેચેની જન્માવનાર છે. માટે એવા તુચ્છ ખ્યાલને મનમાંથી ફગાવી દેવો જોઈએ અને પરોપકારની કરણીમાં ઉજમાળ બનવું જોઈએ.

૩૪. લજ્જા

જો તમારામાં સ્વાર્થની વૃત્તિ તીવ્ર નહિ હોય તો લજ્જાનો ગુણ તમારામાં ઓછાવતા પ્રમાણમાં હોવાનો સ્વાર્થની ઉત્કટ લાગણી જીવને નિર્લજ્જ બનાવે છે. એનો સ્વાર્થ સહેજ પણ ઘવાતાં એ કોઈની શરમ નહિ રાખે, ઉપકારી આત્માઓની પણ શરમ નહિ રાખે. અને જેનામાં શરમ નહિ તેનામાં કોઈ પણ ગુણ હોઈ શકે નહિ. માતા વગર પુત્રો હોઈ શકે ખરા? લજ્જાને ગુણોની માતા કહેવામાં આવેલ છે.

વળી લજ્જાળુ આત્મા જો ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક વૃત્તિના માણસોની વચ્ચે રહેનારો હશે તો તેનો વિકાસ સુંદર થવાનો. કારણ કે એનો સ્વભાવ જ હોય છે કે એ પોતાના વડિલો, મિત્રો, ગુરુઓ વગેરેના વચનનું પ્રાયઃ ઉલ્લંઘન ન કરી શકે, એટલું જ નહિ પણ લજ્જાળું આત્મા પાપપ્રવૃત્તિ કરતાં પણ પાછો પડવાનો. ‘હું પાપ કરીશ અને જો વડિલોને તેની ખબર પડશે તો હું એમને મારું મોં શું બતાવીશ...?’ આવા પ્રકારનો વિચાર એને પાપ કરતાં પાછો પાડે છે.

તમે કદાચ કહેશો-‘પાપ કરવાનું મન હોય અને કોઈના ભયથી પાપ ન કરે, તેમાં શો લાભ? તે ગુણ શાનો?’

તેની સામે અમારો પ્રશ્ન છે. : તમારું બાળક તમારા ભયથી બીડી ન પીએ, જુગાર ન રમે, જ્યાં ત્યાં ફરે નહિ, અને તમે કહો તે પ્રમાણે વર્તે, તે સારું કે ખોટું? એ રીતે ટેવાળ ગયાપછી તમારી ગેર હાજરીમાં પણ એ વ્યસનોથી વેગળો રહેવાનો. એમ લજ્જાળુ આત્મા શરૂઆતમાં, સજ્જનોની શરમથી પાપ નહિ કરે, ધર્મ કરશે. પછી સ્વભાવિક રીતે એ પાપથી દૂર રહેવાનો અને ધર્મકરણી કરવાનો.

તમને પોતાને કેવા આત્માઓ ગમે છે? તમારી શરમ-મર્યાદા જાળવનારા કે બેશરમ-બેઅદબ? તો પછી તમે બીજાને કેવા હો તો ગમો? બસ. આટલો વિચાર કરશો એટલે લજ્જાગુણની આવશ્યકતા સમજાઈ જશે.

૩૫. સૌમ્યતા

પાંત્રીસ ગુણોમાં આ છેલ્લો ગુણ છે. ચોત્રીસ ગુણો જ્યાં આત્મામાં આવ્યા કે એના મુખ ઉપર એવી ભવ્ય સૌમ્યતા છવાઈ જવાની કે એને જોઈને બીજો આત્મા પ્રસન્ન બની જવાનો. આંતરિક ગુણસમૃદ્ધિ પર બાહ્ય પ્રસન્નતાનો પણ આધાર છે. જો આંતરિક ગુણો નહિ હોય તો મુખ પણ પ્રસન્નતા દીર્ઘકાળ નહિ ટકે. કંઈક પ્રતિકૂળતા આવતાં પ્રસન્નતા ચાલી જવાની.

અનુકૂળતામાંથી જન્મેલી પ્રસન્નતા ગુણરૂપ નથી. ક્રોધ-માન-માયા અને લોભના દ્વાસમાંથી જન્મેલી પ્રસન્નતા ગુણરૂપ છે. અને એ પ્રસન્નતા કોઈ પણ સંયોગોમાં ટકવાની. ચાહે દુઃખના ડુંગર તૂટી પડો કે ચાહે આપત્તિઓની મૂશળધાર વર્ષા થઈ જાઓ; આવી પ્રસન્નતા... સૌમ્યતા પૂર્વના ચોત્રીસ ગુણોને સિદ્ધ કર્યા વિના આવવી સંભવિત નથી, માટે એક-એક ગુણને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્નો આદરવા જોઈએ.

સૌમ્ય આત્મા પ્રાયઃ સૌને પ્રિય લાગે છે; તેથી એવા આત્માને અનુસારનારો વર્ગ પણ મોટો હોય છે. એની વાણી હિતકારી, પ્રિય અને પરિમિત હોય છે. તેથી જીવો એના પ્રત્યે આકર્ષાય છે. અને ધર્મમાર્ગે વળે છે.

જીવનમાં આ ગુણો જ સિદ્ધ કરવાનો પુરૂષાર્થ કરવાનો છે. આત્માનું મૂળ વર્ણ અનંતગુણમય છે. એ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ગુણોની જ સાધનાથી શક્ય છે. અહીં એક-એક ગુણને મનુષ્ય પોતાના જીવનમાં સિદ્ધ કરી શકે તે રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. આ પ્રયત્ન સૌ જીવોના આત્મમંગળમાં સહાયક બનો તેવી પરમકૃપાળુ પરમાત્માને પ્રાર્થના.

સૌ જીવો પરમકૃપાળુ પરમાત્માને પ્રાર્થના કરો :

‘હે વિશ્વહિતકારી પરમાત્મા! આપના આચિત્ય પ્રમાવથી... કૃપાથી આ પાંત્રીસ ગુણોરૂપ મોક્ષમાર્ગની અમને પ્રાપ્તિ થાઓ.’